

Ђорђе Бубало*

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

АКАДЕМИК РАДЕ МИХАЉЧИЋ (1937–2020)

Раде Михаљчић, редовни професор у пензији Филозофског факултета Универзитета у Београду, професор емеритус Универзитета у Бањој Луци и редовни члан Академије наука и умјетности Републике Српске, преминуо је 26. марта 2020. у Београду. Та вест тихо је и у неверици прострујала међу његовим ученицима, којима је увек био узор неисцрпне радне и животне енергије.

Рођен је 21. јануара 1937. у Средњој Јурковици, на источним обронцима Козаре. Михаљчићи су тешко пострадали од хрватских усташа у Другом светском рату, а Раде Михаљчић изгубио је оба родитеља. Због нередовних ратних и поратних прилика, основну школу похађао је у Сиску, Градишци и Котор Варошу. Завршио је Гимназију у Бањој Луци, а потом студије историје на Филозофском факултету у Београду, где је 1962. изабран за асистента на Одељењу за историју. Магистрирао је 1965. одбраном рада *Селишта, прилог историји насеља у средњовековној српској држави*, под менторством професора Симе Ћирковића, а докторирао 1971. одбранивши дисертацију *Крај Српског царства и настајање области феудалних господара* пред комисијом коју су чинили професори Сима Ћирковић, Георгије Острогорски и Јадран Ферлуга. Усавршавао се током 1966. и 1967. у Француској, код професора Жоржа Дибја, и на Универзитету у Атини, као стипендиста Владе Републике Грчке. Као наставник на предмету *Историја народа Југославије у средњем веку*, доцније преименованом у *Национална историја средњег века*, биран је у сва наставна звања на истоименој катедри, формираној после реорганизације Филозофског факултета 1973. године. У звање редовног професора изабран је 1984, а шеф Катедре за националну историју средњег века био је од 1996. до пензионисања 2001. године.

* Ел. пошта: djbubalo@f.bg.ac.rs

Упоредо с наставним радом на матичном факултету, Михаљчић је предано радио на постављању темеља и организацији високошколске наставе историје у Републици Српској. Штавише, од оснивања Филозофског факултета у Бањој Луци предавао је предмет *Српска и јужно-словенска историја средњег вијека*, а након пензионисања у Београду преселио се 2002. у Бању Луку и потпуно посветио наставном раду на Универзитету и подучавању научног и наставног подмлатка у својој постојбини. Од преласка у Бању Луку до 2007. био је управник Одјека за историју Филозофског факултета, наредне године је пензионисан, а 2009. изабран у звање професор емеритус. Своје стручне и организационе врлине имао је прилике показати и у Академији наука и умјетности Републике Српске, за чијег дописног члана је изабран 2004, а за редовног четири године доцније. Од 2004. до 2016. обављао је дужност секретара Одјељења за друштвене науке, био је члан Предсједништва Академије и дугогодишњи председник њеног Одбора за историјске науке.

Научна интересовања професора Михаљчића увек су била тесно везана за његов педагошки рад, за његова истрајна настојања да студенте и истраживаче-почетнике подучи занату историчара. Хватао се у коштац с темама које су биле најизазовније за истраживачки рад и уравнотежено тумачење, а истовремено најпогодније као средство за изучавање и вежбање методологије историјских истраживања. Свакако да су најјачи одјек у академским круговима, али и код образоване публике, имали његови радови о оном раздобљу српске историје – распад Српског царства, успон обласних господара и Косовска битка – које је изнедрило личности и догађаје што су уграђени у српско усмено предање као једну од основа националног идентитета. Тако је сукцесивно настајала својеврсна трилогија – *Крај српског царства* (1975), *Лазар Хребељановић: Историја, култ, предање* (1984) и *Јунаци Косовске легенде* (1989) – уједињена с разлогом у поновљеним издањима у време обележавања шест столећа од Косовске битке 1989. године. Михаљчић је такође, у коауторству с Јелком Ређеп, приредио народне песме о Косовској бици. Његов приступ овим темама, у чему готово да није имао претходника до Стојана Новаковића, био је да средствима и методама историјске науке осветли стварне историјске догађаје и личности, да идентификује наслаге предања и одвоји митско од историјског, али и да прати стварање мита, као паралелне историје, живе и присутне у грађењу и одржавању историјске и националне

свести. Јасно је из резултата његових истраживања да се снага и трајање мита не могу разумети без стварног научног вредновања историјских околности у којима је настајао и живео, као и епохе и личности које су у њега уграђене. Међутим, и у повратној спреси, значај историјских збивања и јунака што су их обликовали или у њима поникли и као такви ушли у народно предање може се разумети тек када се са постоља класичних историјских извора сагледа њихов одраз у народном памћењу. Како је, 2000. године, у једном разговору за дневни лист *Политика* Михаљчић изјавио, не без себи тако својствене благе ироније, „истраживачи пореклом из патријархалних средина знају за народну историју, за неодољиву моћ предања. Зато су ме привлачиле теме о стварним догађајима и личностима које је обликовало предање“.

Друго важно поље истраживања, у којем су педагошки циљеви одређивали истраживачке, и обратно, био је рад на анализи, вредновању и објављивању историјских извора. Михаљчић је посебну пажњу усмерио на оне изворе који су с мало речи много говорили, као да је и у њима тражио инспирацију за своје језгровито и јасно научно излагање. Посебно су му били занимљиви записи и натписи, затим летописи, писма и повеље, којих је издао и коментарисао на десетине. Међународну репутацију имала је збирка раносредњовековних натписа на тлу СФРЈ, коју је приредио с Лудвигом Штајндорфом (Ludwig Steindorff) 1982. – *Namentragende Steininschriften in Jugoslawien vom Ende des 7. bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts* – у оквиру угледне научне едиције „Glossar zur frühmittelalterlichen Geschichte im östlichen Europa“. Збирку је у преводу на српски и под називом *Имена на камену* објавио у V књизи својих *Сабраних дела* 2001. године.

Засебну и веома плодотворну грану истраживања чинио је рад с изворима права, старим текстовима са законском снагом. Михаљчић је писао о партикуларним правним споменицима, који су сачувани у целисти или изводима у манастирским повељама, енциклопедијски јасно и сажето представљао је велике законске кодификације, што је било подједнако корисно и за потребе наставе и као полазиште за научни рад. Настојао је у специјалним истраживањима да открије посредне доказе о примени законских текстова и бавио се појединим правним установама – заменом, стицањем својине крчењем, баштинским црквама. Непроцењиву корист за научни и наставни рад има издање с коментарима и преводом правних прописа у српским повељама, који су окупљени у збирци *Закони у старим српским исправама*, објављеној

2006. у едицији Одељења друштвених наука САНУ „Извори српског права“.

У органској вези с овим јесу и његови радови из друштвене историје, с којима је, од магистарског рада, и ушао у науку. Писао је о селиштима, појединим градским насељима, бавио се друштвеним слојевима, дворским службама. У зрелом истраживачком добу Михаљчић је обрадио на монографски начин, склапајући целину од раније објављених прилога и нових резултата, питања о владарским атрибутима и идеологији обласних господара. Он је то урадио поглавито посредством анализе старих словенских и српских титула, које су, после распада Царства, поново добиле на значају сразмерно политичкој и војној моћи својих носилаца.

Раде Михаљчић, управо због својих просветитељских склоности, оставио је дубок траг у основном и средњем образовању у Републици Србији и Републици Српској. Већ 1977. огласио се, као коаутор, уџбеником за први разред средњег усмереног образовања, следеће године историјском читанком (у коауторству са Симом Ћирковићем) за шести разред основне школе, али је најдуготрајнији био његов уџбеник за шести разред основне школе, који се појавио 1986. и, уз мање измене током времена, користио наредних 30 година, доживевши преко 20 издања. За исти ниво основног образовања и за други разред гимназије објавио је подједнако утицајне и дуговечне уџбенике и историјске читанке у Републици Српској, почев од 2001. године.

Радна биографија и библиографија Радета Михаљчића неупућенима не открива на први поглед, подацима и бројевима, неуморног радника, нити далекосежни значај огромног броја подухвата које је с успехом окончао за живота. Али то је само привид за оне који су навикли да се на таквим местима гомилају звучне фразе, боравци у светским научним центрима, велика имена. Професор Михаљчић није желео да се размеће бројем библиографских јединица, није радио само да би имао нумеру више у библиографији, али обим и значај његовог животног дела вишеструко надмашује пуки говор бројки у библиографији. Он није марио ни за то да радну биографију окити што већим бројем важних и неважних међународних научних скупова, студијских боравака, пленарних предавања, чланстава у одборима и телима. Изричито је бранио да му се за живота посвети споменица. Склањао се од тог лажног бљештавила наводне научне важности, што је усиљеним манифестацијама међународног угледа неретко заклањала

истраживачку празнину и просечност. Професор Михаљчић није радио под светлима рефлектора само да би се то видело.

Радио је тихо и истрајно послове који не доносе тренутну популарност, који се углавном избегавају јер, како је говорио, „узимају целог човека“, који су често тешко видљиви и разумљиви неупућенима, а који пружају дугорочну корист. То су базични послови једне науке, у развијеним научним срединама по правилу у надлежности специјализованих установа и тимова стручњака. Професор Михаљчић је у ванредном року успевао с тимом блиских и оданих сарадника, посвећених раду попут њега, да спроведе у дело пројекте трајне вредности. На уму је увек имао потребу да се за научни рад учине доступним синтезе и збирке извора, чији су тиражи одавно распродати, а примерци постали библиофилске реткости, да се обаве темељни послови једне националне историографије и приреде основни приручници без којих библиотека историчара једноставно не може. Његове организационе и уредничке способности, запањујућа радна енергија и несебична преданост послу једноставно су подстицали сараднике да дају све од себе, да се не обрукају пред уредником који је први завршавао своје послове желећи да их подстакне сопственим примером.

Двотомно издање Јиречекове *Историје Срба*, у преводу и с допунама Јована Радонића, објављено 1952, као незастарив приручник за медиевисте, фототипски је приредио и допунио најновијом библиографијом медиевистике 1978. (прештампано 1981. и 1984, а потом и 2004, 2006, 2008. и 2010), а у издању из 1988, наново освежио библиографију радовима објављеним у деценији која га је одвајала од првог фототипског издања (прештампано 1990). С Радошем Љушићем приредио је за штампу 1989. године, после готово пола века чекања, *Историју Срба*, чији је рукопис аутор Владимир Ћоровић предао издавачу уочи Априлског рата 1941, под насловом *Историја српског народа*, а у социјалистичкој Југославији није се смело помишљати на штампање дела „народних непријатеља“. Ћоровићева синтеза прештампана је након тога преко двадесет пута, мада не увек уз податке о приређивачима и њихов предговор. Капитално дело Теодора Тарановског *Историја српског права у Немањинској држави* (1931–1935), поново је објављено 1996. у едицији „Класици југословенског права“, али је Михаљчић, свестан значаја синтезе Тарановског за медиевисте, приредио још једно издање 2002. године.

За истраживаче је, нарочито у времену када није било дигитализованих књига или им је приступ био отежан, била драгоцену могућност да добију у руке фототипска издања старих збирки извора, чији су се примерци били проредили и истрошили и у фондовима најбогатијих библиотека. Тај посао је за професора Михаљчића био утолико важнији, јер није гајио илузије о томе да ће у разумно време бити штампани зборници с критичким издањима средњовековних повеља и правних споменика, па је приредио фототипије збирки извора без којих се у српској медијевистици ни данас не може – *Monumenta Serbica* (1858) Франца Миклошича, *Старе српске повеље и писма* (1929, 1934) Љубе Стојановића, *Законске споменике* (1912) и *Законик цара Стефана Душана* (1898) Стојана Новаковића, а са Андријом Веселиновићем *Споменике српске* (1858. и 1862) Меда Пуцића и *Споменике српске* (1892) Константина Јиречека. Михаљчић је приредио за штампу и рукопис једне омање збирке старих српских записа и натписа Владимира Ђоровића, која је, такође уочи Априлског рата, била прихваћена за штампу, по свој прилици у Споменику СКА.

Упоредо с тиме, професор Михаљчић настојао је да недаће рада историчара са застарелим издањима повеља или оним расутиим по тешко приступачним публикацијама ублажи и делом премости до појаве српског дипломатара покретањем специјализованог часописа у којем ће се објављивати средњовековне српске повеље или студије о њима. Тако је 2002. године покренуо дипломатички часопис *Стари српски архив* и био уредник првих десет свезака. Михаљчић је и у Бањој Луци засновао 2008. часопис истоветне концепције – *Грађа о прошлости Босне* – и такође уредио првих десет свезака. Уређујући оба часописа и охрабрујући укључивање што већег броја сарадника, давао је пример тиме што би увек први написао и предао уредништву прилог за текућу свеску. У раздобљу од 2002. до 2013. приредио је безмало 20 повеља и писама из средњовековне Србије и Босне. Михаљчић је, пре но што се упустио у ове подухвате, већ имао дводеценијско искуство (1976–1998) у уређивању научног часописа *Историјски гласник*, органа Друштва историчара Србије и незваничног гласила Одељења за историју Филозофског факултета у Београду.

Михаљчићеве организационе и уредничке врлине нарочито су се показале у два темељним лексикографским приручницима које је приредио у сарадњи са Симом Ђирковићем – *Енциклопедија српске историографије* (1997) и *Лексикон српског средњег века* (1999). Прва

публикација је елементарни приручник, „лична карта“ једне националне историографије. Она је полазиште за све који се баве или желе да се баве српском историјом, јер, с једне стране, пружа основне податке о историјској периодици, збиркама извора, истраживачким установама и онима које чувају историјску грађу у Републици Србији, а с друге, даје биографије историчара (од времена Јована Рајића), који су се српском историјом бавили у целости или делом, без обзира на националну припадност или држављанство. Други лексикографски приручник намењен је превасходно стручњацима који се баве српским средњим веком и садржи, према азбучном реду, објашњење појмова и термина који чине средњовековну стварност, односно позадину историјских збивања. Делује готово нестварно да се два тако обимна подухвата, за које је ангажовано на стотине сарадника, окончају у сразмерно кратком року, у време озбиљних политичких криза и ратова, када није било повољних услова за организациони и научни рад таквих размера. Али свако ко је тих година имао привилегију да се нађе понедељком у кабинету професора Михаљчића на Филозофском факултету у Београду, могао је да осети атмосферу несвакидашње радиности и истрајности, налет стваралачког елана коме се сваки сарадник предавао. То је било могуће само уз његову несаломиву вољу и енергију. И опет уз дозу лековите ироније, на питање новинарке *Политике* шта му је значио рад на *Енциклопедији српске историографије* и *Лексикону српског средњег века*, одговорио је: „Личну осетљивост према психолошком притиску ‘цивилизованих’ западних земаља које су нам наметнуле санкције ублажио сам појачаним радом“, а својим најближим сарадницима знао је, у време интензивног рада на тим лексикографским приручницима, у шали да каже да се осећа као „гонич робова“, бдијући над радом сарадника и њиховим настојањима да достигну његову уредничку и ауторску марљивост.

Са истом истрајношћу радио је на покретању, уређивању и писању прилога за *Енциклопедију Републике Српске*, засигурно највећи и најдалекосежнији пројекат Академије наука и умјетности Републике Српске. Осим што је урадио нацрт за *Енциклопедију* и мерила за азбучник, Михаљчић је био уредник I тома, члан Уређивачког одбора, Извршног одбора Уређивачког одбора и Централне редакције. Стигао је да уреднички обради и већину чланака за II том. И тиме се његови уреднички подухвати не исцрпљују. Био је уредник споменице *Филозофски факултет у Београду*, период 1963–1998, затим споменице

Филозофског факултета у Бањој Луци – *Десет година Филозофског факултета 1994–2004*, приредио и уредио је *Споменицу Милана Васића* и његова *Изабрана дјела* (2005), уређивао је *Љетопис АНУРС-а* од 1996. до 2008.

За књигу *Јунаци Косовске легенде* добио је Октобарску награду Града Београда и Књижевну награду БИГЗ-а, 1989. године. Са професором Симом Ђирковићем добитник је награде Фондације „Браћа Карић“, 2000. године, у области научног и истраживачког рада, за лексикографске подухвате *Енциклопедија српске историографије* и *Лексикон српског средњег века*. Награду „Владимир Ђоровић“ за животно дело у области историографије добио је 2003. на VII научном скупу историчара „Ђоровићеви сусрети“ у Гацку.

Круг читалаца и корисника Михаљчићевих дела далеко превазилази оквире историјске науке. Томе нису допринеле само теме, пре свега његових књига, које голицају просвећену и родољубиву радозналост, већ и јединствен стил изражавања. Михаљчићева реченица је лагана, једноставна и кратка, али му излагање не губи због тога на течности. Напротив, његови искази као да су изливени у комаду, без неравнина и шаренила. И најважније, излагање му је концизно и кристално јасно. Зато је с успехом и подједнаким самопоуздањем писао и уџбенике за основну школу и синтезе, попут изврских поглавља у *Историји српског народа*, и енциклопедијске одреднице, којих се с временом накупило преко шест стотина, и специјалне научне расправе. И упућени и неупућени носили су утисак да је читање његовог штива лако и за праћење и за разумевање. На питање како му то полази за руком знао је лаконски да одговори: „Ја тешко пишем да бисте ви лако читали!“

Сваког дивљења је вредан Михаљчићев осећај дужности према своме завичају. Ни поодмакле године, ни много започетих послова у старој универзитетској средини нису га одвратили од наума да се пресели у Бању Луку и за кратко време осови наставу историје на Филозофском факултету у Бањој Луци, организује и води подизање научног подмлатка, започне бројне темељне научне пројекте, обави послове који обимом и значајем превазилазе снагу и спремност далеко млађих и здравијих. Уз све поменуто што је учинио за своју постојбину, не сме се изоставити ни уређивање зборника *Историја Босанске Градишке и њене околине*, 2008. године. Његова радна енергија и навике били су такви да је сваки посао који би предузео морао

привести крају, без обзира на време, уложени труд и, нажалост, здравље.

На Михаљчићеве ученике његов педагошки и менторски рад оставио је зацело најдубљи траг. Млади и расејани студенти често нису успевали да уоче и разумеју значај брижљиво припремљених и систематизованих тема за предавања и семинарске вежбе. То није била само настава из националне историје средњег века, већ, с једне стране, курс историје историографије, пажљиво осмишљен да се заинтересовани студенти упознају с највећим српским историчарима, кроз чије се научне биографије пратио развитак не само медијевистике, већ и савремене критичке историографије у Срба. Било је то указивање на узоре и развој методе, а с друге стране, посредством упознавања с најважнијим врстама извора за српску средњовековну историју и непосредним радом на њима, посебно на Душанову законнику и повељама, професор Михаљчић учио је студенте основним методама историјског истраживања, правом занату историчара. То је, разуме се, у још већој мери долазило до изражаја у менторском раду с кандидатима који су се поверили његовом пажљивом старању у писању дипломских, магистарских и докторских радова. А било их је на десетине и у Београду и у Бањој Луци.

Иако је пред студентима увек био уздржан, строг, некима је деловао чак и неприступачно, професор Михаљчић био је пре свега савестан у испуњавању наставничких обавеза до последњег радног дана, објективан у приступу и оцењивању, изоштреног осећаја да примети и подстакне талентоване и радознале појединце. Изван учионице и у његовом кабинету, пред колегама на Катедри и ученицима, стајала је увек ведро, оптимистична, брижна фигура, неуморна у својим плановима и пословима. Атомосфера коју је својим присуством и поступцима стварао на Катедри исијавала је посвећеност раду и обавезама, подстрек, узајамну помоћ и бригу за млађе колеге. Ми, његови ученици, не можемо се растати од свога професора и учитеља. Носимо га у срцу, глави и перу. Он би нам, слутим, као у многим приликама када је храбрио наше прве, несигурне кораке у свету науке, и сада с разумевањем и очински поручио: „Одлично, колега! Само тако наставите!“

